

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруяко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Лугувий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

А. Л. Янко (Полтава)

РАСЕННА ЧИ РАТУМЕННА?: ДЕЩО ПРО ЕПОНІМА І САМОНАЗВУ ЕТРУСКІВ

Висхідним пунктом для нас слугуватиме цитата з «Римських старожитностей» Діонісія Галікарнаського: «...αὐτοὶ μὲντοι σφᾶς αὐτοῦς ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τινὸς Ρασέννα τὸν αὐτὸν ἐκείνω τρόπον ὀνομάζουσι» («...самі себе, однак, вони називають так само, як і одного з їхніх провідників, расеннами» – пер. наш) (I, 30, 3). Уже перші етрускологи визначили, що ім'я ватажка було Ῥασέννας, вони ж пов'язали його з деякими особистими (більш точно, гентильними) іменами та соціально-політичними термінами етрусків *rasna у словосполученнях tesnś teiś raśneś (CIE, №4538, А, ст. 4-5, 21 = TLE, № 570, А, ст. 4-5, 21); «helu tesne raśne» (Ibid. ст. 20); «tular raśnal» (CIE, № 439 = TLE, №632); rasnas, rasneas и raśnal (зустрічаються як частина назви полісних магістратур) (CIE, №5093 = TLE, №233, CIE, №5360 = TLE, №87; CIE, №5472 = TLE, №137; ThLE, р. 301; TCo, А, 24)¹. У той же час дехто етимологію терміна виводив із індоєвропейських слів зі значенням «царство»², що навряд чи відповідало змісту. З одного боку, перед нами частини титулів виборних магістратів, а не монархів, з іншого – етруска мова не була індоєвропейською³.

І в подальшому більшість етрускологів була впевнена, що саме *rasna та його похідні і є самоназвою етрусків, що походить від імені ватажка Ῥασέννας⁴. Очевидно, вибудовувалася паралель за аналогією з латинським romanus (pl. romani) та Romulus. Однак наявність слів *rasna у назвах посадових осіб міських громад передбачає його близькість до лат. publicus – «суспільний, громадський»⁵. Проте навіть точно визначитися з семантикою *rasna (перекладати його як «народ» чи як «етруски») дослідникам буває складно⁶.

З нашого погляду, є можливість виокремити джерела, де виразно і чітко проглядають риси героя-епоніма етрусків, що дозволяють розкрити семантику імені цього міфологічного персонажа і визначитися з самоназвою етносу.

Можливо, у написі з гробниці Франсуа (Вольці, нині Вульчі, етр. Vely) IV ст. до н. е. присутній варіант імені цього прародителя етрусків rasce (CIE, №5271, ThLE, р. 301). Втім, оформлення слова (суфікс -ce) нагадує етруські дієслова третьої особи однини минулого часу (можливо, перфект) (наприклад, amce – «був», lupuce – «помер», svalce – «прожив», tuguce – «подарував»)⁷. У центрі фрески з гробниці Франсуа можна побачити цього персонажа, який уражає мечем якогось

pesna arcmsnas sveamaχ (CIE, №5270 = TLE, №298). Як було підмічено більше ста років тому, персонажі, яких вбивають, окрім звичайних особистого і гентильного імен, підписані ще й словами, що позначають їхнє походження (наприклад, «sneve tarqunies gumas» (Gnaeus Tarquinius Romanus)) (CIE, №5275), а вбивці цього останнього не мають⁸. Цілком очевидно, що останні походять з міста Вольці.

Більше ім'я цього епоніма етрусків не зустрічається, але широко відомі повідомлення античних авторів, де фігурував «dux Raetus» (ватажок Рет), за ім'ям якого етруски, які переселилися у заальпійські області, отримали назву «рети» (в класичний період читалося «раети») (лат. Raeti, грец. Ραῖτοί) (Liv., V, 33, 11; Iust., XX, 5, 9; Plin., NH, III, 133; Strab., IV, 6, 6, С. 204; 6, 8, С. 206).

У зв'язку з цим слід звернути увагу на персонажа етрусських присвятих написів gaθ, що зі святилища Портоначчо у Вейях VI ст. до н. е., відомого також за зображенням на бронзовому люстрі з Тусканії (околиці Тарквінії) III ст. до н. е. з підписом gaθlθ і окремих написів із Вей і Клузія (NRIE, №759; TLE, №44; 448; ThLE, р. 298). Були висловлені припущення про нього як про місцеве божество з Портоначчо, споріднене з етруським Аплу (Аполлоном)⁹. Однак існування гентильних імен на кшталт gaθumsna з Клузія і Вольсиній (Большена) на півночі і в центрі Етрурії (ThLE, р. 298) говорить про досить значне поширення даного культу.

Р. Де Пума виділив напис gaθmtr на люстрі з Бостона і припустив, що це етрускізований варіант грецького міфологічного героя Радаманта¹⁰. Не дуже переконливе пояснення дослідником появи на початку підпису букви R, а також зображення персонажа у вигляді бородатого літнього чоловіка, у той час як Ратх зазвичай представлений у вигляді юнака, дозволяє нам виключити зв'язок персонажа бостонського люстерка і Ратха.

На наш погляд, доцільно зіставити персонажа gaθlθ з Ратуменой, візником квадриги з сусіднього з Римом етруського міста Вейї, який, згідно з легендою, переміг у змаганні, але коні понесли його до Риму і він був скинутий і загинув у тому місці, де пізніше з'явилися ворота його імені, між Капітолієм і Квіриналом, можливо, у Сервієвій стіні (Plin., NH, VIII, 161; Plut., Popl., XIII; Fest., р. 340 L *Ratumenna porta*; Paul., р. 341 L *Ratumenna porta*; Solin., XLV, 15)¹¹.

Якщо звернутися до зображення на люстрі з Тусканії, то на ньому зліва направо вигравірувані: gaθlθ, тобто Ratumenna¹², що зображений із пальмовою гілкою переможця на тлі четвірки коней (як й у вище наведених повідомленнях традиції), такий собі avl tarχunus (мабуть, Тархон, герой-епонім міста Тарквінії), pava tarχies, що

демонструє йому, як гадати на печінці, його варто ототожнити з Тагетом (Тагом) етрусських легенд (Cic., Div., II, 23, 50; Ov., Met., XV., 553-558; Cens., IV, 13; Lyd., Ost., 2-3; Amm. Marc., XXI, 1, 10; Serv., Aen., II, 781), жіноче божество *usernei* і *veltune*, який відомий ще як *Vertumn* = *Voltumna* (Prop., IV, 2, 4; Liv., IV, 23, 5, 61, 2; V, 17, 6; VI, 2, 2), а також «*deus Etruriae princeps*» (головний бог Етрурії) (Varro, l. l., V, 46).

О.-В. фон Вакано вважав цю сцену ілюстрацією до переказів про Тага¹³. О. Й. Немировський припустив, що *usernei* – це персонаж самоської міфології Окіроя¹⁴. Правильніше ототожнити її з однойменною кентавридою, яка передбачила велике майбутнє Ескулапу і за це була перетворена богами в кобилу (Ov., Met., II, 640-676)¹⁵. Вона краще вписується в контекст етрусського переказу, відтвореного на люстри.

Міф про розірваного кінями юнака досить широко відомий у літературі, як грецькій, так і римській, де його називали відповідно Іполит і Вірбій і пов'язували з культом Асклепія (Ескулапа) (Eurip., Ipp., 1200-1410; Paus., II, 27, 4; 32, 10; Verg., Aen., VII, 762-780; Serv., Aen., VII, 84, 761; Ov., Met., XV, 497-544; Fast., VI, 756). Зауважимо, що ім'я героя в обох традиціях говорить само за себе і складається з двох слів: 'Ιπλόλυτος (ὁ ἵπλος – «кінь» і λυτός – «той, що може бути розкладеним, розкладений»), Virbius (*vir* – «людина, чоловік», *bis* – «двічі»), в Овідія «двічі народжений» (Met., XV, 544).

У зв'язку з цим потрібно згадати згодний етрусський ритуал кінських перегонів зі смертельними наслідками, який відображено на деяких зображеннях, наприклад, на рельєфі з Клузія (нині Кьюзі), що зберігається в Берліні¹⁶. Змагання вершників відбуваються під час поховального обряду. Відомі також сцени наїзду колісниці на людину на фресці з саркофагу з Тарквіній V ст. до н. е. (музей у Флоренції), або на гемі, що відтворює відомий переказ про наїзд колісницею на вбитого римського царя етрусського походження Сервія Туллія (CIL, XIII, №1668=ILS № 212) його дочки (Liv., I, 48, 7; Dion. Hal., Ant. Rom., IV, 39, 3-5). С. В. Мавлєєв, який вивчав особливості відтворення етрусськими художниками грецьких міфів, зазначав, що етрусски часто поєднували героїв інколи й не пов'язаних між собою грецьких міфів за якимсь одним простим елементом, який їм був зрозумілим, відповідав їхній ментальності¹⁷. Тож можемо припустити існування особливого ритуалу (людської жертви) на честь знатного покійника, який розігрувався за «сценарієм» засвоєного грецького міфу.

Тому і в етрусському варіанті міфологічний персонаж міг мати ім'я (враховуючи зв'язок з *gasce* і **gasna*, а також із Ратуменой) також із

двох складових: гаθ – «візник» і I(u)θ – спотворене λυτός. Оскільки Расенну греки, за Діонісієм Галікарнаським, називали ὁ ἤγεμὼν, треба зазначити, що це інколи значило не лише провідника, а й візника колісниці (наприклад, Soph., Oid. T., 804). Літери θ і t в етрусків часто позначали один і той же звук. Коливання t і s від ratum aīna (ratumsna, Ratumenna) до Ρασέννας (Rasenna), очевидно, можна пояснити зникненням t в етруському жрецькому терміні purtśvana з Вольців (Вульчі) (TLE, №324 = СП, Suppl., I, № 387; TLE, №325 = СП, Suppl., I, №388)¹⁸ при запозиченні в грецьку і латину та його перетворенні з титулу на ім'я клузійського «царя» відповідно Порсіv(v)α (Πορσίvα) та Porsin(n)a (Porsen(n)a).

Є. В. Мавлєєв інтерпретував серію етруських люстерок III ст. до н.е. з Вольсиній як засіб своєрідної наочної агітації цього релігійного центру етрусків за об'єднання всіх етруських міст проти Риму¹⁹. Тому спільне ворожіння Тага (Пави Тархіеса), Ратумени, «представника» Вей (давню вже завойованих на той час Римом), Тархона від Тарквінії і Вольтумни з Вольсиній за участі Окірої-кентавриди свідчить про пророцтво майбутнього етрусків: Вейі, що залишилися один на один з Римом, були знищені, отже, Тарквініям і Вольсиніям слід об'єднатися.

Як уже зазначалося вище, більшість дослідників виходило з того, що *gasna означає «етруських». Довіряючись латинським написам романізованої Етрурії, вони порівнювали «praetor Etruriae XV populorum» (претор 15 народів Етрурії) (CIL, XI, № 1941; 2699; XIV, №172) з етруською магістратурою zilaθ meχl rasnal. Але відкриття в 1999 р. таблиці з Кортони III-II ст. до н.е. з великим текстом світського характеру змінило сформовану думку. У тексті присутній такий же титул zilaθ meχl rasnal (TCo, A, 24), як і в написах з Тарквінії і Вольсиній (CIE, № 5093 = TLE, № 233, CIE, № 5360 = TLE, № 87; CIE, № 5472 = TLE, № 137), визнаних раніше через це можливими релігійними центрами етруської ліги. Отже, zilaθ meχl rasnal могло бути вищою магістратурою не всього дванадцятиграддя, а одного етруського міста-держави²⁰, що повертає нас до старої гіпотези *meχ gasna = лат. res publica²¹. Очевидно поряд існували написи на прикордонних каменях двох типів: «tular gasnal» (межі громади) (CIE, №439 = TLE, №632, Кортонна) та «tular spural» (межі міста) (TLE, №676 = ThLE, р. 347, Фезули). Необхідно також враховувати, що латинське publicus (poplicus) одного кореня з «populus» (народ), тоді *gasna слід перекладати як populus (народ), в сенсі «громада, сукупність громадян (мужів)», а gasce, Расенна (Ратумена) – щось на зразок лат. Poplicola (Publicola).

Таким чином, поняття **gasna* і його деривати слід розуміти не стільки як етноніми (адже єдиної держави «Етрурія» не існувало), скільки як сукупну назву повноправних громадян, мужів, того чи іншого етрусського міста-держави.

¹ Бекштрем А. Г. Из области этрускологии // ЖМНП. 1907. № 7. С. 333-334; Он же. Из области этрускологии // ЖМНП. 1908. № 3. С. 61-62; Corssen W. Über die Sprache der Etrusker. Leipzig, 1874. Bd. 1. S. 276-277, 334, 670, 895; Idem. Über die Sprache der Etrusker. Leipzig, 1875. Bd. 2. S. 442; Müller K. O., Deeke W. Die Etrusker. Stuttgart, 1877. Bd. 1. S. 65; Idem. Die Etrusker. Stuttgart, 1877. Bd. 2. S. 341; Herbig H. *Ἐτρύσωνας* // RE. 1914. 1 A. Bd. 1. Hbd. 1. Sp. 253; Körte G. Etrusker // RE. 1907. Bd. VI. Hbd. 12. Sp. 730; Rosenberg A. Der Staat der alten Italiker. Berlin, 1913. S. 54-55.

² Георгиев В. И. Исследование по сравнительно-историческому языкознанию. (Родственные отношения индоевропейских языков). М., 1958. С. 190-191; Мосенкіс Ю. Л. Етимологічний словник тирренських мов: лемноська й етрусська // Мова та історія: Збірник наукових праць. К., 2014. Вип. 311. С. 8; Цымбурский В. Л. [Рец.] // ВДИ. 1986. № 3. С. 183. (рец. на кн.: Немировский А. И. Этруски. М., 1983).

³ Робер Ж.-Н. Этруски. М., 2007. С. 11, 214; Тюйе Ж.-П. Цивилизация этрусков. Екатеринбург; М., 2011. С. 27-29; Харсекин А. И. Этруски // СИЭ. М., 1976. Т. 16. Стб. 673; Эргон Ж. Повседневная жизнь этрусков. М., 2009. С. 23; Яцемирский С. А. Опыт сравнительного описания минойского, этрусского и родственных им языков. М., 2011. С. 161, 175, 177; Bonfante L. Etruscan language. An introduction. Manchester, 2002. P. 49, 225; Forsythe G. A. Critical history of Early Rome. From prehistory to the First Punic War. Berkeley; Los Angeles; L., 2005. P. 26, 36; Stoddart S. Historical dictionary of the Etruscans. Lanham, 2009. P. 108; Fortson IV B. W. Indo-European language and culture. An introduction. 2nd ed. Oxf., 2011. P. 275.

⁴ Мансуэлли Г. Цивилизации Древней Европы. Екатеринбург, 2007. С. 126; Паллоттино М. Проблема этрусского языка // Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки. М., 1976. С. 379; Робер Ж.-Н. Указ. соч. С. 100; Харсекин А. И. Вопросы интерпретации памятников этрусской письменности. Ставрополь, 1963. С. 42, 46; Харсекин А. И. Этруская эпиграфика и этрусский язык // Немировский А. И., Харсекин А. И. Этруски. Введение в этрускологию. Воронеж, 1969. С. 58; Эргон Ж. Указ. соч. С. 72; Яцемирский С. А. Указ. соч. С. 296; Barker G., Rasmussen T. The Etruscans. Oxford, 2000. P. 90; Becker H. W. Production, Consumption and Society in North Etruria during the archaic and classical periods: The World of Lars Porsenna. Chapel Hill, 2006. P. 106; Bonfante G., Bonfante L. Op. cit. P. 111; 218; Fourmet A. A Tentative Etymological Glossary of Etruscan // The Macro-comparative journal. 2012. Vol. 3. № 2. P. 8; Franco G. Orizzonti etruschi. Una completa esplorazione del mondo etrusco. Milano, 1987. P. 78; Torelli M. History: Land and People // Etruscan life and afterlife. A handbook of Etruscan studies / ed. L. Bonfante. Warminster, 1986. P. 58.

- ⁵ Немировский А. И. Этруски. От мифа к истории. М., 1983. С. 89, 92, 112; Цымбурский В. Л. Указ. соч. С. 182-183; Bonfante G., Bonfante L. Op. cit. P. 178, por.: 218; Brandenstein W. Tyrrhener // RE. 1948. Bd. VIIA. Hbd. 14. Sp. 1917.
- ⁶ Яцемирский С. А. Указ. соч. С. 296.
- ⁷ Паллоттино М. Указ. соч. С. 369, 375, 377, 379, 380; Харсекин А. И. Указ. соч. С. 35, 40, 45, 55-59; Яцемирский С. А. Указ. соч. С. 209-211, 220.
- ⁸ Skutsch Fr. Etruskische Sprache // RE. 1907. Bd. VI. Hbd. 12. Sp. 789.
- ⁹ Гаврилин К. Н. Архитектурно-пластический комплекс этрусского храма в Вейях // ВДИ. 2000. № 3. С. 103; Гаврилин К. Н. Искусство раннего Рима и Южной Этрурии эпохи расцвета (VI-V вв. до н. э.) по материалам коропластики. М., 2015. С. 355, 378; Colonna G. Note preliminari sui culti del santuario di Portonaccio a Veio // Scienze dell'antichita. 1987. № 1. P. 433-436.
- ¹⁰ De Puma R. The Etruscan Rhadamanthys? // Etruscan Studies. 1998. Vol. 5. P. 42.
- ¹¹ A Latin Dictionary / rev. by Ch. T. Lewis, Ch. Short. Oxf., 1958. P. 1528; Georges K. E. Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch : in 2 Bde. 9 ed. Basel, 1951. Bd. 2: I-Z. Sp. 2208; Höfer. Ratumena // Roscher W. H. Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. Leipzig, 1965 (1909-1915). Bd. 4. Sp. 62; Oxford Latin Dictionary / ed. by P. G. W. Glare. Oxf., 1968. P. 1577; Platner S. B., Ashby T. A Topographical Dictionary of Ancient Rome. L., 1929. P. 414; Richter O. Topographie der Stadt Rom. München, 1901. S. 44; Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch : in 2 Bde. 3 Aufl. Heidelberg, 1954. Bd. 2: M-Z. S. 420.
- ¹² Його можна ототожнити з теонімом «*ratum aīna*» (Ратум бог) Загребського релігійного тексту II ст. до н. е. (TLE, № 2^{X, 20}), де другий термін визначається за глосами (Suet., Div. Aug., 97; Dio Cass., LVI, 29; Hesych., s. v. αἰσοῖ). Втім, відомі й гентильні імена, наприклад, з Клузію: *a(rn)θ ratumsna* (CIE, № 2665).
- ¹³ Vasano O.-W. v. The Etruscans in the Ancient World. N. Y., 1960. P. 45.
- ¹⁴ Немировский А. И. Нить Ариадны. В лабиринтах археологии. М., 2007. С. 255, 293.
- ¹⁵ Geisau H. v. Okyr(r) oe // Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike. 1975. Bd. IV. Sp. 272.
- ¹⁶ D'Agostino B. Image and society in Archaic Etruria // JRS. 1989. Vol. 79. P. 4, 8; Jannot J.-R. Les reliefs archaïques de Chiusi. Rome, 1984. P. 143-144; 348; pl. 493.
- ¹⁷ Мавлеев Е. В. Греческие мифы в Этрурии (О понимании этрусками греческих изображений) // АМА. 1979. Вып. 4. С. 98-100.
- ¹⁸ В інших етрусських містах титулу *purtāvana* відповідав *purθ* з Тарквінії (TLE, № 87 = СІІ, suppl. I, № 399); з околиць Клузія *purθne* (CIE, № 1227) чи *erθni* (CIE, № 1305); *purθn* із Загребського тексту (TLE, № 1^{III, 1; VIII, 9}). Очевидно, це запозичення від грецьк. ὁ πρῶταυς – «правитель».
- ¹⁹ Мавлеев Е. В. Вольсинии в Самнитских войнах // ВДИ. 1986. № 3. С. 130-131; Мавлеев Е. В. Самнитские войны и зеркала Вольсиний // ВДИ. 1987. № 1. С. 193; Мавлеев Е. В. Этрусские зеркала // СА. 1984. № 2. С. 31.

²⁰ Пенни Дж. Язика Италии // КИДМ. М., 2011. Т. 4. С. 859; Тюйе Ж.-П. Указ. соч. С. 43-44; Penney J. H. W. The languages of Italy // САН.² Cambr., 1989. Vol. 4. P. 725.

²¹ Цымбурский В. Л. Указ. соч. С. 183.

О. А. Яров (Київ)

ВИТОКИ І РОЗВИТОК БРИТАНСЬКОГО ОРІЄНТАЛІЗМУ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Проблема становлення і розвитку орієнталізму займає важливе місце у дослідженнях інтелектуальної історії Західної Європи у модерний період. Зацікавленість орієнталізмом як інтелектуальним феноменом завдячує відомій праці Едварда Саїда «Орієнталізм: західні концепції Сходу» (1978), який у руслі критичної теорії розглядав його насамперед як колоніальний дискурс, що дало поштовх новому напрямку у соціогуманітарній галузі – постколоніальним студіям. Тим не менш, праця Саїда викликала гучний резонанс серед сходознавців і представників інших наукових галузей, спонукавши їх до критичного переосмислення теоретичних засад і вивчення історіографії власних дисциплін.

Як відомо, Саїд визначав «орієнталізм» як особливий тип дискурсу, характерною рисою якого є ідея онтологічної та епістемологічної різниці між «Сходом» та «Заходом», котрий сприяв визначенню соціокультурної ідентичності «Заходу» через контрастний образ, ідею, досвід¹.

Орієнталістський дискурс, на думку Саїда, становив підґрунтя академічних студій, літературної та художньої творчості, політики, які стосувалися Сходу. Між цими галузями існував постійний взаємний обмін, або, як пише Саїд, «двосторонній рух»². Починаючи з XVIII ст. орієнталізм перетворюється на корпоративну інституцію контактування зі Сходом «через формулювання тверджень про нього, узаконення певних поглядів на нього, викладання певних дисциплін про нього, упокорення його, управління ним», тобто спосіб панування Заходу над Сходом³.

Подібні твердження викликали гострий спротив і критику, зокрема, з боку сходознавців. Відомий американський історик Бернард Льюїс показав, що критика «орієнталізму» має доволі довгу історію, і самі вчені почали відмовлятися від цього узагальнюючого терміну з огляду на різницю у підходах і предметі досліджень⁴. Що стосується критичної концепції Саїда, Льюїс звинуватив останнього у перекручуванні історичних фактів, упередженні, ігноруванні цілої низки сходознавчих дисциплін, таких як тюркологія, іраністика і гебраїстика, та шкіл, зокрема німецької і російської⁵.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. , <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эпилеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотовая статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпиграфики.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622